

מעבר לפונקציה של הסיבה / נעמה צפרוני

לאורך סמינר המועקה, לאקאן מדבר על סיבה וסיבתיות. אי אפשר להתנהל בעולם אם לא שמים לב לקשר בין סיבה לתוצאה – בין כד זכוכית שמונח בצורה בלתי יציבה על שולחן לבין רסיסיו על הרצפה – אך ייתכן שאנו שבויים בקשר הזה יותר מכפי שדרוש.

לאקאן דן בנושא הסיבה והסיבתיות בתולדות הפילוסופיה ובהתפתחות המדע במקומות שונים ותוך כדי קריאה מצטבר הרושם שלאקאן ממליץ להסיט הצידה את הסיבה, והמועקה היא שיכולה לעשות זאת: "אם יש ממד אחד שבו עלינו לחפש אחר הפונקציה האמיתית, המשקל האמיתי, המובן שמאחורי השמירה על הפונקציה של הסיבה, הרי הוא נמצא בכיוון של הפתיחה שמציעה המועקה" (עמ' 76 בתרגום לאנגלית)

מה יתגלה אם נאמץ את העמדה הזו כפרקטיקה, כלומר נחדל מלהציע סיבות נוכח השאלה: "למה?"

יש לזכור כי השאלה "למה" זוכה לכבוד ולתהילה. היא נחשבת לאם אימהות ההמצאה, או אבי החתרנות המדעית או החברתית. ובכל זאת, נכריז שזה תרגיל, ניסיון זמני בלבד, וכך יהיה בכוחנו להתחמק ממנה בצורה אלגנטית.

אם אמנם נזיז הצידה את ההמצאות או ההסברים שצצים בדעתנו, נשגיח תחילה בשטף, במהירות, בזריזות שבה הם מופיעים. אחר כך ייתכן שנבחין בכך – שבין אם ההסבר שמשתלח במהירות הברק הינו מנומק, ואפילו אם נמצא שמדובר בסיפור ממש טוב – להסבר יהיה טעם לוואי של תוצר שמונפק באופן אוטומטי על פס ייצור. משום כך, ייתכן שנגיע למסקנה שמה שעלה בחכתו של חיפוש המניע לפעולה או לדיבור של האחר או שלנו עצמנו – הוא הצעה בלבד, הצעה לא חשובה במיוחד. מערכת טיעונים משכנעת ותירוץ קלוש מקבלים פחות או יותר אותו ערך: ניחוש. סיבה, מהפרספקטיבה הזו, היא רשת ביטחון שבזכותה העולם לא חוזר לתוהו ובהקשר של הקטע שציטטתי למעלה, מדובר בפקק מפני המועקה.

ובכן, תוהו.

מה היתרון של התוהו?

על מה שמתגלה כשמסירים את ציפוי הסיבה, כותב סטיבן גרינבלט בספרו המרתק "להיות או לא להיות שייקספיר" ואני מודה לד"ר רתם פרגר-וגנר שהפנתה אותי לספר ובעיקר לשני הפרקים שעוסקים בכך: הפרק העשירי "לדבר עם המתים" והפרק האחד עשר: "לכשף את המלך"[1].

על התקופה שנפתחת עם כתיבת המלט (1600) כותב גרינבלט: "אחרי הישגים יוצאים מן הכלל בשלוש סוגות מרכזיות – קומדיות, מחזות היסטוריים וטרגדיות – שכל אחד מהם היה בדרכו מושלם כל כך שקשה היה לדמיין

איך אפשר לעלות עליו, מגיע שייקספיר לכתיבת המלט שבישר את תחילתה של התזזית היצירתית שהולידה גם את אותלו, המלך ליר, מקבת, אנטוניוס וקליאופטרה, וקוריולונוס". [2]

פיתוח המונולוג מריצ'ארד השלישי ועד המלט הוא אמצעי אחד שמציין גרינבלט להשגת הצגת מעמקי נפש האדם על הבמה. אבל גרינבלט מוצא אמצעי נוסף, גלוי פחות לעין.

על סמך ניתוח המקורות ההיסטוריים שעמדו לפניו של שייקספיר בעת כתיבת המלט שלו והמחזות הקודמים שעסקו בעלילות המלט – הגיע גרינבלט למסקנה ששייקספיר מחק מהמחזה שלו את הסיבה, את

המניע. "באמצעות השמטת הנימוק ההגייוני לטירופו של נסיך דנמרק שייקספיר הפך את הטירוף הזה לעניין המרכזי שנמצא במוקד הטרגדיה כולה" (שם, עמ' 412). במקום טרגדיה של נקמה כמו בגירסת הסיפור מימי הביניים, על הבמה האליזבתנית עולה טרגדיה של השתייה. את אותה אסטרטגיה עצמה גרינבלט מוצא באותלו – שם יאגו מסרב להסגיר את המניע שלו לטרגדיה שהפיל על המורי. גם במלך ליר, טוען גרינבלט, לא ברור מדוע, אחרי שהמלך הזקן מסדיר את הירושה באמצעות חלוקת הממלכה לשלושה חלקים שווים הוא עורך תחרות בין הבנות מי אוהבת אותו יותר. גרינבלט אמנם מחפש ואף מוצא סיבה עמוקה יותר, "אמיתית" יותר מתחת לסיבה המרגיעה, אך הוא אינו מסתפק בה כדי לתאר את הטכניקה החדשה של שייקספיר. הוא כותב:

"פריצת הדרך הייתה קשורה להצגה חדה ומלאת עוצמה של המתרחש בנפש פנימה, וזאת באמצעות טכניקה חדשה של קיצוץ רדיקלי. הוא שקל מחדש את הרכב ומבנה הטרגדיה, ובייחוד שקל מחדש את כמות ההסברים האקראיים שעלילה טראגית זקוקה להם כדי לתפקד ביעילות, ואת מספר הצידוקים הפסיכולוגיים ההגייוניים המפורשים שדמות זקוקה להם כדי להיות משכנעת. שייקספיר גילה שהוא יכול להעמיק במידה עצומה את הרושם שיותירו מחזותיו, שהוא יכול לעורר אצל צופיו ואצלו עצמו עוצמת תגובה נלהבת וסוערת במיוחד, אם יוציא מן המחזה יסוד מברר מרכזי ובכך מערפל את הנימוק ההגייוני המניע או העיקרון המוסרי שמסבירים את העלילה העומדת להתפתח. העיקרון המנחה לא היה להמציא חידה שיש לפתור, אלא ליצור עמימות אסטרטגית". (שם, עמ' 432-433)

כאן לדעתי מגיע גרינבלט בניתוח שייקספיר לצד הפרקטי שמאחורי הקיצוץ במה שלאקאן קורא: "הפונקציה של הסיבה". "העמימות הזו, גילה שייקספיר, משחררת אנרגיה אדירה [הדגשה שלי, נ.צ] שבעבר הייתה לפחות בחלקה חסומה או מרוסנת על ידי הסברים מוכרים ומרגיעים" (שם).

מהו הדבר שלפי גרינבלט, שייקספיר מציע לצופים תמורת ההסבר הרגיל, המרגיע? עמעות האסטרטגיה של הסיבה מפגיש את הצופה של שייקספיר עם השיגעון, האין ושפיכות הדמים – ובתחום הביניים, התיאטרון – אם נעדרת התאמה מהודקת בין "סיבה" ל"תוצאה" (נוסח: המלט עשה כך וכך כי –) משתחררת אנרגיה אדירה.

אם נחשוב על הסיבתיות אצל לאקאן בראי גרינבלט שקורא שייקספיר, הרי שנוצרת כאן בינאריות בין להבין לבין לפעול, בין להסביר לבין לחיות – וצצה ועולה ההזדמנות להבין פחות ובוודאי להסביר פחות, על מנת לחיות, לפעול.

[1] Greenblatt, "Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare", Norton 2004
Stephen.

[2] גרינבלט, סטיבן. "להיות או לא להיות שייקספיר". תרגום מיכל קירזנר-אפלבוים. תל אביב: ספרי עליית הגג, 2010, עמ' 397.